

Krisztus előtt 1177 – a civilizáció összeomlása

A görög gazdaság romokban. Líbiában, Egyiptomban, Szíriában zavargások vannak, amelyekben idegen csapatok és érdekek szítják a lángot. Jordánia tele menekültekkel. Törökország sikertelenül próbálja távol tartani a határaitól a menekülteket és a problémákat, illetve a saját érdekei mentén próbál beavatkozni az eseményekbe. Ezzel a felütéssel kezdi előszavában a könyvét *Eric H. Cline*, hozzátéve, hogy nem egy mai hírügynökségi jelentéscsokor szalagcímeiről van most szó, hanem a késő-bronzkor végi kelet-mediterrán térség állapotának leírásáról.

Az egyetemes művelődéstörténet tele van a civilizációk összecsapásának és pusztulásának teóriáival; mondhatni, civilizációknak, kultúráknak alapvető önreflektív eleme pusztulásának tudata, illetve rémképe. A nyugati civilizáció, mint tudjuk Spengler óta, folyamatosan „hanyatlak”, és ha körbenézünk magunk körül, vagy ha csak az éppen aktuális média híreket és -eseményeket látjuk, mindig tudunk elrettentő példákat hozni ennek bizonyítására. A civilizációknak, mondhatnánk, alapvető tulajdonságuk, hogy „pusztulnak”.

Erre a kontextusra építi mondanivalóját a szerzőnk, *Eric H. Cline* is, már a könyv címében is utalva arra, hogy a Kr. e. 1177. esztendő az emberi civilizáció első összeomlásának a jelképe. („*Der erste Untergang der Zivilisation*”; vagy az angol cím: „*1177 B.C.: The Year Civilization Collapsed*”) A szerző a német kiadásból dolgozott.

Eric H. Cline neve angolszász nyelvterületen nem ismeretlen a tudományos népszerűsítő irodalmat kedvelők körében. 1960-ban született, régészeti és ókori keleti filológiai tanulmányok után a Pennsylvaniai Egyetemen szerzett PhD-fokozatot 1991-ben; jelenleg a George Washington Egyetem Régészeti Intézetének igazgatója az Egyesült Államokban, emellett pedig hosszú évekig volt a megiddói régészeti feltárások egyik irányítója. Publikációs tevékenysége is egészen lenyűgöző: az amazon.com oldalán a recenzió írásának pillanatában összesen 114 kötet szerepel a neve alatt: ezek szerzőként vagy társszerzőként írt, újra kiadott, vagy különböző egyéb nyelvekre lefordított tudományos népszerűsítő munkák, egyetemi jegyzetek. Tudo-

mánynépszerűsítő művei ráadásul egyrészt az akadémiai berkekben is sok vitát kiváltó témákkal foglalkoznak, olyanokkal, amelyek jó eséllyel felkeltek a nem szakember, de tájékozott érdeklődő figyelmét is (bibliai régészet, Trója, az Achiyawa-probléma, hogy csak néhányat említsünk), másrészt pedig a régészet történetének, módszertanának népszerűsítő leírásai, mint például a szerző legújabb, már 2017-ben megjelent kötete (*Three Stones Make a Wall: The Story of Archaeology*. Princeton University Press). Könyvei népszerűségét mutatja, hogy Cline három alkalommal (2001, 2009, 2011) nyerte el a *Biblical Archaeology Society* legjobb régészeti témájú tudománynépszerűsítő kötetének járó díját.

A *1177 B.C.: The Year Civilization Collapsed* című kötet 2014-ben jelent meg a Princeton University Press kiadásában, és már ugyanebben az évben elnyerte az *American Schools of Oriental Research* legjobb tudománynépszerűsítő könyvének járó díját. Három éven belül összesen már tíz nyelvre fordították le; a német kiadás 2015-ben jelent meg 1177 v. Chr. Der Erste Untergang der Zivilisation címmel a Theiss Kiadó és a darmstadti székhelyű *Wissenschaftliche Buchgesellschaft* közreműködésével.

De miért is ilyen jelentős ez a bizonyos Kr. e. 1177. esztendő? Ebben az évben csap össze az egyiptomi III. Ramszesz fáraó az ún. „tengeri népek” újabb hullámával. Az uralkodó Medinet Habu-i halotti templomán ábrázolt két csatajelenet (a nilus-deltai, illetve a dzsáhi csata) mutatja azokat a „tengeri népeket”, amelyek ebben az időben már másodszer támadtak rá Egyiptomra, és akiknek a támadását a fáraó természetesen ekkor is sikeresen veri vissza.

A „tengeri népek” elnevezés azonban nem véletlenül szerepel az előző bekezdésben idézőjelben. Az egyiptomi beszámolók (III. Ramszesz említett Medinet Habu-i temploma, illetve korábban II. Ramszesz és Merneptah beszámolóí) pusztán csak a támadó ellenséges törzsek nevét sorolják fel. Ezeket a neveket, pont az együttes felbukkanás következményeképpen a modern, XIX–XX. századi történetírás kezdte „tengeri népekként” egy fogalomba rendezni.

Tény ugyanakkor, hogy a „tengeri népek” jelensége az ókori kelet egyik legérdekesebb és a kutatók fantáziáját leginkább megmozgató (és ezáltal az egyik legjobban mediatizált) témája lett. Egyrészt azért, mert fogalmunk sincs, hogy kik is voltak ezek a „tengeri népek”: az említett népnév-listán szereplők közül egyedül a *pršt.w* vagy *plšt.w* (peleset) népnevet lehet többé-kevésbé biztosan azonosítani a héber *pelistim* vagy a görög *philiszteosz* népnévvel: igen, ők a filiszteusok. A többi népnév gyanúsán vagy érdekesen párhuzamba állítható némely ógörög vagy egyéb antik nép- vagy törzselnevezéssel: *jhjwš.w* vagy *jqjwš.w* (akaiwasa) – hettita *ah-hi-ija-uwa* (ahhijava, akkhiyawa) – achájok?, *šqlš.w* (sekeles) – hettita *ša-al-la-uwa-aš-ša/šika-*

laiju (szallavasza, szikalaju) – szikelosz?, *šrdn.w* (sardana) – szardoniosz? *twrwš'w* (turusa) – hettita *ta-ru-ú-i-ša/ta-ru-i-ša* (taruisza) – türszénosz? Ráadásul, mivel ezek az elnevezések igencsak hasonlítanak különböző földközi-tengeri szigetek vagy tájnevek elnevezéseire, illetve azok antik eredetére (Szicília, Szardínia, etruszkok...), természetszerűleg felmerült az az ötlet, hogy a „tengeri népeknek” van valami közük ezekhez a helyekhez. Ennél többet azonban semmit sem tudunk, legfeljebb csak némi módszertani figyelmeztetésben lehet részesíteni meglódult fantáziánkat, emlékeztetve magunkat arra, hogy pusztán a névegyezések veszélyes szirénhangok tudnak lenni történeti események és folyamatok rekonstruálásakor...

Az ugyanakkor kétségtelen, hogy az az eseménysor, amelynek – Cline szerint – jelképe az 1177. esztendő, illetve a nílus-deltai csata, jelentős korszakhatár. A régészeti korszakolás tekintetében ebben az időszakban ér véget a (késő) bronzkor, és adja át a helyét a (kora) vaskornak. Az esemény-, illetve politikátörténet tekintetében jelentősen átrajzolódik a kelet-mediterrán térség térképe: olyan korábbi politikai, hatalmi, gazdasági központok szűnnek meg, tűnnek el sokszor szinte teljesen nyomtalanul, mint Trója, Mükéné, a Hettita Birodalom, Ugarit, vagy gyengül meg legalábbis korábbi befolyásához képest, mint Egyiptom. Az írott források mennyisége drámaian lecsökken. Egyfajta „sötét kor” veszi kezdetét, aminek elmúltával ugyanakkor fokozatosan a már klasszikusnak számító ókor fog kibontakozni előttünk: az Ószövetség világa a Közel-Keleten, illetve a klasszikus görög, majd római világ a mediterrán Európában.

A könyv öt fő fejezetre oszlik, amelyekben Cline egy-egy évszázad történeti tablóját foglalja össze. Az első részben (Kr. e. XV. század) az egyiptomi Újbirodalom megerősödésénél veszi fel a fonalat. A II. átmeneti kor (hükszosz kor) elmúltával, különösen is Hatsepszut majd III. Thotmesz idején megerősödik az újbirodalmi Egyiptom. Cline részletesen beszámol a megiddói csatáról, miközben bemutatja az ellenoldal Mittanni államát is, valamint kitér olyan tudománytörténeti témákra is, mint például a hettita állam és kutatástörténete, Mükéné felfedezése, valamint az Achiyawa-kérdés.

A második rész témája a Kr. e. XIV. század. Egyiptomban és az ókori kelet egészére vonatkoztatva ez az Amarna-korszak. Történelmi emlékezetünkben leginkább Ehnaton fáraó és az Aton-reform, Nofertiti és a brüszdje, valamint Tutanhamon alakja jelenhet meg előttünk ebből a korból; az elnevezés azonban a történeti összefüggések szempontjából fontosabb amarnai levéltára utal, arra a mintegy 350 agyagtáblára, amely a korszak legfontosabb diplomáciai forrása lett. A kötet 7. ábrája informatívan mutatja be azt a kapcsolatrendszert, amely azokból a diplomáciai levelekből rajzolódik ki, amelyeket Hattitól Ba-

bilonig különböző rendű és rangú uralkodók küldtek az egyiptomi udvarba. Ez a világ, ahogyan ezt Cline hangsúlyozza is, egy sajátos „globalizáció” kezdete: kereskedelmi szempontból kezdetét veszi a különböző javak és áruk áramoltatása az Égeikumtól Anatólián át Mezopotámiáig és Egyiptomig. Az Amarnadokumentumok hatalmas és részletes ajándéklistákat tartalmaznak, amelyeket például Tušratta, Mittanni királya küldött III. Amenhotep egyiptomi fáraónak, de ennek az áruforgalomnak a bizonyítéka akár a híres uluburuni hajóroncs is, amely szintén a késő bronzkorban süllyedt hullámsírba az anatóliai partoknál, és amellyel Cline részletesen is foglalkozik egy fejezetben.

Szerzőnk sokszor rá is játszik erre a globalizációs párhuzamra, különböző országok és uralkodók egymás közti viszonyait akár a mai modern politikai, diplomáciai viszonyok jelenségvilágával ábrázolva. A kadeši csata által is fémjelzett hettita–egyiptomi konfliktust lezáró békeszerződést már sokszor állították párhuzamba a modern kor részletes béke- és államközi egyezményeivel. Cline szóhasználatában ezeket a toposzokat továbbgondolva lesz a mükénéi hajókat a kikötőkből kitiltó hettita rendeletből „az első ismert példa a kereskedelmi embargóra a világtörténelemben”, az államközi, uralkodók közötti látványos ajándékcseré az árúk szabad mozgása, vagy az Ugarit-hoz hasonló tengeri kikötők a korabeli oikumené kozmopolita kereskedelmi és kulturális csomópontjai, ahol a különböző területekről érkező (ma úgy mondanánk: különböző nemzetiségű és kulturális hátterű) hajósok, kereskedők a tavernákban pihenik ki az utazással járó fáradságukat.

A harmadik rész a Kr. e. XIII. századra összpontosít. Itt már kezd egy kicsit elsötétülni a kép, ugyanis szóba kerül a kadeši csata, a trójai háború, valamint a zsidóság Egyiptomból való kivonulásának és honfoglalásának témája. A három eseménysor közül ugyanakkor a kadeši csata talán még a régi reflexeket tükrözi: két nagyhatalom egymással való konfliktusa, amelyet a már jól ismert részletes diplomáciai szerződés zár le III. Hattusili és II. Ramszesz között, kölcsönösen elismerve egymás bizonyos fokú érdekeit.

A trójai háború és a zsidó kivonulás, honfoglalás hagyománya, illetve a mögöttük álló valamiféle történeti eseménysor azonban már annak a jele, hogy valami nem működik, valami porszem került abba a gépezetbe, amely mozgatja ezt a kelet-mediterrán, közel-keleti gazdasági, politikai oikumenét. Cline később, a könyve negyedik, a Kr. e. XII. századról szóló részében ecseteli részletesen azokat a válságjeleket, amelyek a történeti és régészeti forrásokban megjelennek: Ugarit szinte teljes porig rombolása, a kánaáni városok (Hácór, Megiddó) pusztulása, a Hettita Birodalom felbomlása, a krétai–mükénéi palotagazdaságok összeomlása a már az előszóban is bemutatott kaotikus állapotokat mutatja, egy sötét kor kezdetét.

Oka volt ennek az összeomlásnak a tengeri népek vándorlása, vagy ma-
guk is csak áldozatai a kaotikussá váló viszonyoknak? Cline nagyon helye-
sen óvakodik az egyszerű, bombasztikusnak ható válaszoktól. Az ötödik
részben foglalkozik a lehetséges okokkal, amelyek között ott lehetnek a
földrengések, klímaváltozás, az ezekkel együtt járó szárazság, éhínségek,
az ezek következtében (vagy akár ezektől függetlenül is) bekövetkező lá-
zongások. Cline kiemeli, hogy az igazi okokat nyilván a különböző válság-
jelenségek összetettségében kell keresni. A – megint csak Cline szóhaszná-
latában – globálissá vált késő bronzkori világ gazdasági, politikai téren egy
minden mindennel összefüggővé váló, bonyolult rendszerré alakult, és hogy
a szerzőnk nyomdokain haladva egy modern toposz korabeli parafrázisával
éljünk, lehet, hogy egy égeikumi pillangó megrebegtette a szárnyait és ettől
vihar keletkezett a levantei térségben.

Cline olvasmányos stílusa, már-már a különböző oknyomozó dokumen-
tumfilmek dramaturgiájára emlékeztető történetmesélése plasztikus módon
ismerteti meg a késő bronzkor és a kora vaskor világát. Külön érdeme a
kötetnek, hogy egy feltételezett általános történeti műveltséggel rendelkező
olvasó számára párhuzamosan, szinkron módon ábrázolja a korabeli Egyip-
tom, Szíria–Palesztina, Anatólia és az Égeikum világát, szemben azzal a
móddal, ahogy akár mi is találkozunk ezzel a korszakkal a tankönyveink-
ben, szétválasztva egymástól ezeket a térségeket és témákat. Az pedig, hogy
a sokszor felbukkanó vélt vagy valós modern politikai, gazdasági párhuzam-
ok mennyire győzik meg vagy esetleg irritálják az olvasót, ízlés dolga. Az
mindenesetre, hogy a civilizációk válságát és összeomlását végül mégiscsak
egy új „civilizált” világrend kialakulása követi, akár még pozitív üzenete is
lehet a könyvnek.

Hasznos eleme a kötetnek a mintegy ötoldalas *Dramatis Personae*, amely-
ben a felsorolt uralkodók, személyek rövid, lexikonszerű leírása található. A
további kutatást, olvasmánykeresést az irodalomjegyzék nyújtja, benne azok-
kal a szakfolyóiratokkal és tudományos konferenciakötetekkel, amelyekre a
főszövegben a könyv műfajából következően nem történik részletes utalás
(lábjegyzet szinte alig van a könyvben). A kötet szerzteágazó tematikája miatt
talán célszerűbb lett volna az irodalomjegyzéket nem csupán a szerzők nevé-
nek ábécé-sorrendje alapján tagolni, hanem témakörök szerint is.

A megértést több táblázat és ábra is segíti a kötetben.

Eric H. Cline: *1177 v. Chr. Der erste Untergang der Zivilisation* (Kr. e. 1177 – A civilizáció első
összeomlása) Theiss Verlag, Darmstadt, 2015. 336 o.

Buhály Attila